

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԵՊԻՍԱԿՈՊՈՍ ՍԻՆԵՍԱՏ՝
ՌԻԽՏԱՒՈՐ ԵՐՈՒՍԱԶԷՄԻ (1337)

Սարգիս Արքեպիսկոպոս Սինեսաց, ծագումով Օրբելեան, կը գահակալէ Տաթևի վանքի Աթոռին 1337 ին. իր գահակալութենէն քիչ վերջ, ուխտի կուգայ Ս. Երուսաղէմ, հաւատքով և ջերմեանդութեամբ կ'այցելէ բոլոր Ս. Տեղերը և մեծապէս կը գնահատէ Ս. Յակոբեանց միաբանական եղբայրութեան կողմէ Գրիստոսի Ս. Գերեզմանին և այլ տնօրինական Ս. Տեղեաց մասին կատարուած կարեւոր և բարեպաշտական աշխատանքները:

Արժան է յիշել թէ՛ Սարգիս Արքեպիսկոպոսի Երուսաղէմ այցելութեան՝ Ս. Աթոռայ գահակալն էր Վարդան Արեւելցի պատրիարքը (1331-1341), զրասէր և զօրժուենայ եկեղեցական էր, որ մեծ ասպընջականութիւն ցոյց տուած է ուխտաւոր Սինեցի մետրապոլիտին. այս մեր Վարդան պատրիարքն էր որ 1331ին թելադրած և յորդորած է ծանօթ կրակեցի Ներսէս աբեղային՝ Ս. Հրեշտակապետի վանքին մէջ ընդօրինակելու բոլորազիր ձառնմանք մը (թ. 282). դարձաւ կը յորդորէ կարապետ քահանան ընդօրինակելու 1332ին նոյն վանքին մէջ Մեկն. կաթ. քրդոց ի Սարգսէ ձեռագիրը այլ տեղեկութիւններով (թ. 299):

Վերե յիշատակեցինք թէ Սարգիս Արքեպոս. Օրբելեան տունէն էր ծագումաւ. յաջորդած էր որդի Ջուլայայ Սեփանցու Օրբելեանի (1329), որմէ առաջ ալ կ'իշխէին Յովնանցեա Օրպել (1310) և Սեփանցու Օրպելեան (1286 + 1303), այս վերջինս էր որ միացուց երկփեղկուած երկու Աթոռները՝ Տաթև և Նորավանք, այնպէս որ մէկ մետրապոլիտի մը իշխանութեան տակ կը կառավարուին երկու Աթոռները:

Բխտաւորութիւն է՝ որ դանդաղ է Սարգիս Արքեպիսկոպոսի նկարեալ պատկեր ՁԶԻ թուին, զբաղվող Մանրուսմ մատենանի մէջ, որուն հետ է Ներսէս եպիսկոպոս մը, հաւանաբար Սարգսի յաջորդը. նկարիչ Աւագը գրած է հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Մեծ և ամենբնօնիկ մետրապոս

լիտն և արհիական զուխն այսմ նահանգիս Տէր Սարգիս(»), խնդրող լեալ, ... ի վաշելումն անձին իւրոյ Սրբազանի և եղբոր՝ որդւոյ իւրոյ Յովնանցեանի՝ կուսակոթն քահանայի, որ բազում ժամանակս զեզերի յուսումն Աստուածաշունչ Հին և Նոր կտակարանաց և արտաքնոցն ևս: ... Այլ և եղաչեմ ... յիշել յամենայն որտէ զարհական զուխն զՏէր Ներսէս, և զազգայինս նորա զամենայն. զհայրն Գրիգոր և զեղբայրն Նորա Սարգիս սարկաւազն՝ ի Գրիստոս: Եւ զարձեալ կրկին աղաչեմ ի իւնցէք և Աստուած ողորմի առացէք Ներսէս րաբունապետին, որ թուի որիչ յարհիական զլիտն, սորա անուն գրեալ է ի վերայ զբխոյ միոյ յերկուց եպիսկոպոսացն նկարելոց միւսոյն անորոշ մնայ, այլ հաւանորէն Սարգիս, և յետ նորա կացեալ Ներսէս յաթոն, զոր ոչ գտի ոչ ի կարգի եպիսկոպոսաց Սինեսաց և ոչ յայլ յիշատակարանս, ոչ յիշին և յաջորդք սոցա մինչև ի սկիզբն ժն. դարու՝ ցամա 70 (Տհ'ս Սիւական, էջ 20-21):

1306ին կիպրոսէն ձեռագիր մազադար թեայ Սաղմոսարան մը նուէր կը զրկուի Ս. Աթոռին, այս ձեռագիրը զբնագրուած է կիպրոսի ձիպոս զիւղին մէջ Քընդ հովանհաւ Սրբոց Հրեշտակապետացն Գաբրիէլի և Միքայիլի: ձիպոս զիւղը մօտ է Նիկոսիոյ, և յիշատակարանէն ալ յայտնի է թէ զբնագրութեան ծանօթ զբիւններ ձիպոսի մէջ կ'աշխատակցէին. նոյն գործին ուրիշ զբիւններ ալ նշանաւոր եղած են կիպրոսի կանչուոր վանքը Ս. Աստուածածնի՝ Մազու-

(*) Նկար պատկերին մէջ Սարգիս մետրապոլիտ, Երուսաղէմի ուխտաւորը զուխը ունի թագ մը՝ զագաթը խալով. հագած է շուրջաւ՝ շարուած փոքր խաչերով. կը հրէ եմփորըն խաչազարդ և Աւետարան մը ի ձեռին. մետրապոլիտը ունի աղնուականի դիմապիծ մը. Միւս նկար պատկերը Ներսէս եպիսկոպոսին՝ որ յաջորդը պիտի հոլուի մետրապոլիտի, յար և նման է մետրապոլիտին, բայց գլուխը թագ չունի, այլ սպիտակ վեղար մը:

ստյոյ մէջ, ինչպէս նաեւ Ս. Մակարի մե-
նաստանին մէջ:

Վերեւ յիշուած ձիպոյի մագաղաթեայ
Սաղմոսարանը 32 տարի վերջ Սարգիս մե-
տրապոլիտ Սիւնեաց իր ուխտաւորութեան
առթիւ Ղերմազին փափաքանօք կ'ընդունի
զայն անձնական գրամովը և կը տանի Տա-
թև, յետ ուխտաւորութեան: Այս մագաղա-
թեայ Սաղմոսարանի երեք յիշատակարան-
ները պիտի պարզենք, երկուքը կը վերա-
բերին բուն իսկ ձեռագրին, երրորդը զիրքն
ստացող ուխտաւոր Մետրապոլիտին: յետոյ
պիտի աւելցնենք Սարգիս մետրապոլիտին
մասին պատմական անխաբնիք:

Առաջին յիշատակարանը բովանդակու-
թիւն մ'է խորհրդական խօսքերու, և կա-
րեւոր տեղեկութիւններ Սաղմոսի գաղափա-
րին վրայ, ապա զետեղուած է «Հանգա-
նակ»ը, որ ունի հետեւեւ յաւելումը, յե-
տոյ ջերուած. «Հաւատարմք եւ ի Սուրբ
Հոգին յանելն եւ ի կատարեալն, որ է ի
հօրե որդւովն ցուցաւ, որ ընդ հօր եւ ընդ
որդւոյ փառաւորի եւ երկրպագի, որ խօ-
սեցաւ յաւրէնս»:

Կը կարծեմ թէ «ջերուածը» կարգա-
ցած է Ս. Աթոռայն ձեռագիրները ցուցա-
կադրող հանգուցեալ Տիգրան Զ. Թ. Սա-
ւալանեանց և կը զետեղէ հետեւեւ ծա-
նօթագրութիւնը. «Թուի յաւելուածս ըստ
նոր Հանգանակի Անաւարցեցւոյն»:

Երկրորդ յիշատակարանին իմաստը հե-
տեւեւ է. այս Սաղմոսագիրքը զրի առ-
նուած է Հայոց 755ին (= 1306) Գրիգոր
Անաւարցեցիին հայրապետութեան և Թո-
րոսի որդի Լեւոնի թագաւորութեան օրով, և
որ նոյն թուականին ալ նոյնին օծումը
կը կատարուի: Սոյն Սաղմոսին ցանկացող
եղած է Սեփանոս քահանայն և իր տասնայ իր
արդար վաստակովը: Զեռագրողը կը խնդրէ
թէ անոնք որ կ'օրինակեն սոյն գիրքը կամ
կ'ուսանին անկէ՝ յիշատակեն Ստեփանոս քա-
հանայն, անոր Յովնանքեա եղբայրը, և անոնց
ծնողքը Միգդոք քահանայն, և իրենց մայրը՝
Սիպիլ: ... Հետ այս յիշատակագրի բուն
ցրչագրողն է Լեւոն երեքը և կը փափաքի
որպէսզի իր ծնողքը և ուսուցիչը Կոստան-
դին քահանայն ազանհաս եւ զանհամեմատ
գրիչը, և և իր եղբայրը Սիոն քահանայն
ազանհաս գրիչը, որ եւ մանկագոյն խալկ կո-
տոր եղեւ եւ եթող ինձ եւ իմոցն վէր

մեծս... Այս գիրքը գրուեցաւ Կիպրոս
հոշակաւոր կղզիին ձիպս կոչուած գիւղին
մէջ, ճշնոյ հովանեաւ սրբոց հրէշտակապե-
տացն Գաբրիէլի և Միքայէլի...: «Յայսմ
ամի եղև Պայլ սրոյ՝ տէրն Կիպրոսիս»:

Յետագայ յիշատակարանը որ 32 տարի
յետոյ գրուած է, թէ պատմական տեսա-
կէտով բաւական հետաքրքրական է, զոր
արժանի կը համարինք հոս զննել, ուրկէ
կ'իմանանք որ սոյն պատմական Սաղմոսաց
մէկ ընտելը օրինակուելէն անմիջապէս
յետոյ իրբեւ յիշատակ զրկուած է Սուրբ
Աթոռ, թրեւս՝ իբր հարապատ օրինակ մը՝
գտնուելու համար Միաբանութեան ձեռքը,
իսկ Սիւնեաց մետրապոլիտն Տէր Սարգիս
ուխտի եկած ըլլալով՝ սաստիկ փափաքա-
նօք կ'ընդունի զայն անձնական գրամովը:

Այս Գ. Յիշատակարանին մէջ է որ գրի
առնուած է Սիւնեաց այս Սարգիս մետրա-
պոլիտին կենսագրական տեղեկութիւնները
զոր համառօտելով կը նշանակենք կարեւոր
կէտերը: Յիշատակագրողը Տաթևի այս
Արքեպիսկոպոսը կ'անուանէ «արհիական
քաւչապետ, մանաւանդ տանս Սիւնեաց,
և Պոսոմեթոնէս»: Սարգիս Մետրապոլիտ
Տաթևի ուխտին և Միաբան յայտարեմէ և
մենաստանեքաւ անձնուր ծառայուել ըլ-
լալով Երուսաղէմի Ս. Տեղեաց և Փրկիին
սիրագործ գերեզմանին կը ցանկար: Առ-
տուծոյ հոգւոյն առաջնորդութեամբ փու-
թապէս հասնելով փրկագործ Տնօրինական
Ս. Տեղեաց մօտ, անձկայի որչոյն բաղ-
ձանքները կը յայտնէր: Սարգիս Մետրա-
պոլիտ Երուսաղէմի Ս. Քաղաքին մէջ շատ
շնորհներ և արդիւններ ամբարած էր, և
կ'ստանայ այս զանօր և երգարանը, որ է
Սաղմոսարանը Դաւիթ մարգարէին, իր բա-
րեփայլուել հայրապետութեան առաջին տա-
րին: Որքան որ այս Սաղմոսարանը իր ար-
հիական անձին վայելք մը եղած էր, այլ
նաեւ անշինջ յիշատակ մըն էր իր ծնողաց՝
իր հօրը Հասանին՝ որ էր Սիւնեաց տան
մեծափառ իշխաններուն սերունդէն, և իր
մօրը տիկին Վախախին, և իր եղբորը պա-
յազատ և քաջագօտի Իվանէի, որ էր ամի-
րա և պետ երկրին Որոտան: Կը յիշատակ-
ուի նաեւ մետրապոլիտն եղբօր որդին կո-
րովամետ Յովհաննէս նորընծայ քահանայն
և նախաշար Պէլտ համալսարանին, ուր մեծ
շանքով և սիրով հետեւեցաւ իմաստութեան

և հաւատոյ սուրբ ծանօթութեանց ու ան եղաւ աշտոնակի վրայ դրուած աշխարհաւորայ ճրագ մը: Վերջնոյս եղբայրներն էին Հասան և Զաքարէ հաստադրուի և հրապարակոր երիտասարդներ^(*):

Սարգիս Մետարպոլտի օրով Հայոց կաթողիկոսն էր՝ Յակոբ Բ. Անաւարդեցին (1327—1359), որ քրոջ որդին էր Գրիգոր Է. Անաւարդեցիին (1293—1307), որուն լատինամոլ ճիգերուն հնթարկուած է իր ազգականը: Եւ Հայոց թագաւորը՝ Լիււսն, ղեկորորդ ի կարգս թագաւորաց Լիւսնեանցո: Սիսակայ տանտէրութեան Հայոց եւ Վրաց մեծ սպարապետ՝ թագաւորմ իշխան Բուրթլի և անոր ծիրանեծին զաւակներն են Պիղզին և Իվանէ, որոնք իրենց հօրը քարեպաշտութեամբ նըմանող էին: այսինքն խոհականութեամբ, արքունիաց մէջ յառաջադէմ և մեծապառ: Շղի մեծամեծա արար տէր երեսաց սոցա: Անոնք որ այս Ստոյտասարան երգարարին կը հանդիպին կամ կ'ընդօրինակեն զայն, պէտք է սողորմի ասել և թողութիւն յանձանաց խնդրին յանաչառ տուողէն: Այս յիշատակի մատեանը Սարգիս Մետարպոլտի վերջնատացութեան ժամանակ Յարթիկան թուականն էր 222 (786—1337) և փոքր չըրջանի թուականն, որ և ստրկաւագադիր կը կոչուէր, ՄՄԴ, և Գրիստոսի փառք միշտ:

Այս յիշատակարանին բովանդակութիւնը համառոտաբար լրացնելէ վերջ կը բացատրենք յիշատակուած քանի մը անունները: Կը յիշուի Սարգիս Մետարպոլտի յատուկ տիտղոս մը Պոսոֆիերոնէս անունով, ըստ Հայր Ալիշանի, այս անունը յունարէն կը նշանակէ Հոգացող (Տէս Սիսական, էջ 19): Այս մասին Սիւնեացի պատմիչը մանրամասն էր յիշատակէ, ԺԳ. զարուկ կատարուած էր անոր ձեռնադրութիւնը և պատուուած

էր կաթողիկոսէն և Լիւսն Բ. Թորքինեանց թագաւորէն, զկորգեալ յատինեան մետապոլտութեան, և կոչել Պոսոֆիերոնէս Պատրիարքին Հայոց», սոյն Սարգիս Մետարպոլտին ալ ի վերջոյ կը շնորհուի նոյն պատուանունը իբր մետարպոլտ Տաթևի վանքին:

Այս յիշատակարանին համաձայն Սարգիս Մետարպոլտի հայրը կը կոչուի Հասան «որ է յաղէ և յաղէ մեծափառ իշխանաց տանն Սիւնեաց»։ Ժօրը անունը Տիգրին վախախ, եղբայրը Իվանէ, որուն զաւակը՝ նորընծայ քահանայն Յովնանէս, որ է Ռուսնեցին, 1337ին Սարգիս Մետարպոլտին եղբոր Իվանէի զաւակը, (տես Սիսական, էջ 217):

Սիսականի Նորադանքին մէջ Թուրթիլ եւ զաւակները կը կառուցանեն հոյակապ եկեղեցի մը որ 1840 թուականին երկրաշարժէն կը հրծանի, բայց աւոր փլատակները ցոյց կուտան Բուրթիլեան տաճարին հոյակապ զեղեցկութիւնը: շինութեան արձանագրութիւնը տակաւին կը կարգացուի աւերակներու վրայ, որ է այս. «Կանաւ Աստուծոյ եւ Պարոն Բուրթիլ իօխանաց իօխան և ամուսին իմ Վախախ եւ ուղիք իմ Բեկեկն եւ Իվանէ կանգնեցաք զեկեղեցին ի մեր հօսլալ արդեամբ» (Տէս Արարատ, 1890, էջ 44, Գալթերունի):

Թիշատակարանը ի վերջոյ կը յիշէ հայեցի երկու տուականներ, մին՝ Յաբերական, 222 (786 = 1337), միւսն՝ Սարկաւագադիր տումար, ՄՄԴ (254), և կը վերջացնէ Թիշատակարանը:

Թիշատակարանս գրողը զանց կ'ընէ Հայոց լուսաւորութեան բուականը. պէտք է գիտնալ սակայն թէ երբ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Հայաստանը լուսաւորեց քրիստոնէական լուսով՝ հայերը ատոր յիշատակը յաւերժացնելու համար՝ այդ օրէն (1586 տարի առաջ) սկսան թուական գործածել, սակայն այդ թուականը միայն գրադարձեցրու մէջ գործածուեցաւ և այն՝ շատ կարճ ժամանակ:

Գալով հին տումարական թուականին՝ գոր կը գործածէ յիշատակարանին գրիչը, սա մտքով թէ Հայերը Լուսաւորչէն յետոյ սկսեցին Անդրէաս Բիւզանդացիին դրած 200 ամալ չըլանը գործածել, որուն լրանալէն վերջ Զատիկ տօնը խախտուեցաւ և

(*) Յօդորդ և ազգակից պատմիչ եղիսկոպոսին՝ Յովնանէս Օրթիլան՝ որ իշխանական պերճութեամբ վարէր յոյժ քան զեղբոր որդի հաւան իւրայ, որ յիշի թողեալ յիշատակի ք Տաթև, իսկ իւր յայրըն և տոնակից Սարգիս եղիսկոպոս գործութեամբ յիշի և վաղագոյն քան զեպիսկոպոսութիւնն (1337), «գղով սպասաւոր սուր ուխտիս եւ սպասաւորեալ մեծասանի», յորում ժամանակի վարժէք անդ և եղբորորդին իւր նորընծայ քահանայն Յովնանէս ալն է հռչակեալ Որտանցին, որ՝ սրպէս տեսաք, քաղով ամբ ցետոյ շինեաց զձառակատուին (Սիսական, էջ 237):

այդ առթիւ ազգին մէջ չփոթութիւն ծագեցաւ: ուստի Գրիստոսի 551 թուին Նզիվարդեցի Մովսէս երկրորդ կաթողիկոսը ժողով կազմելով Դուին քաղաքին մէջ, կորգաւորեց մեր տոմարը և նոր թուական սահմանեց, որ կոչուեցաւ «Հայոց մեծ թուական», և որ մինչև այժմ կը գործադրուի ազգին մէջ, ան կը սկսի Գրիստոսի 552 թուի Օգոստոս 11ին, որ օրը Հայոց առաջին ամսի՝ այն է՝ Նաւասարդի՝ առաջին օրը գրուեցաւ: Մեծ թուականը նոյնքան ամիսներ և օրեր ունէր, որքան և Հայկայ հին թուականը:

Գալով Սարկաւազաղիի տումարին՝ հետեւալ բացատրութիւնը կը տրուի թէ եկեղեցական տօները կանոնաւոր տօնելու համար՝ այդ տարիներէն ոչ մին ալ յարմար չէր, որովհետեւ այդ տարիներու հաշուով միեւնոյն տօնը ամէն տարի միեւնոյն օրը չէր պատահեր, այլ զանազան օրեր, այդ պատճառով ալ հարկաւոր էր մի անժամ տարի ունենալ, և որը հաստատուեցաւ Յովհաննէս Սարկաւազ կոչուած գիտնական վարդապետի աշխատութեամբ: Ան 1116 թուին մեր տոմարը վերանորոգեց և նոր թուական սահմանեց, որ կոչուեցաւ Փոքր կամ Սարկաւազաղիի և կամ Յայսմաւուրաց: Յովհաննէս կարգադրեց որ ամէն տարի աւելցող գրեթէ 6 ժամերէն չորս տարուան ընթացքին մէջ գոյացած 1 օրը աւելցուի Աւելեաց ամսի 5 օրերուն վրայ, և այդպիսով Յուլեան տոմարի նման Հայոց տարին ևս՝ չորս տարին մի անգամ նահանջ ըլլայ: Այդպէս ալ ան դասաւորեց եկեղեցական բոլոր տօները Յայսմաւուրցի մէջ, որոնք անշարժ կը տօնուէին ամէն տարի (Տե՛ս Տոմար եւ Տօնացոյց, էջ 10-11, Գիււտ լինյ. Աղանեսանց):

ՄԿԻՏԻՉ ԱՐԳԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻ

ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԷՆ(*)

Ըստ որում բարեշրջութիւնը կանգ առնել չգիտէ, հետեւաբար հայերէնը կանգ առնելու չէր նաեւ Արծաթէ դարի շրջանի վրայ և շարունակելու էր իր բնական ճանապարհը, հետզհետէ զարգանալով կամ փոփոխուելով: Այստեղ յառաջ էր գալիս մի նոր հանգամանք: Ե. դարի հայոց լեզուն՝ որ Մ. Մենարպի և իր անմիջական յաջորդների ձեռքով արձանագրուել էր գրքերի մէջ, հաստատուն ու անփոփոխ մնում էր նոյն գրքերում. եկեղեցին անձեռնմխելի պահում էր նրան իր բնութեւնը գրքերի լեզու և աշակերտներն ու ապագայ հեղինակները սովորում էին գրորցում իրրեւ օրինակելի լեզու: Երբ նրանք պէտք էին ունենում գրի առնելու իրենց մտքերը, աշխատում էին որքան հնարաւոր էր իրենց, հետեւել այդ օրինակելի լեզուին: Այսպէսով Ե. դարի լեզուն ոչ միայն Ե. դարի գրուածքների, այլ և հետզհետէ իւրար յաջորդող դարերի գրուածքների մէջ մնում էր անփոփոխ, ենթարկուելով միայն անհատական ոճային փոփոխութիւնների և մերժելով ամէն օտար նւթական ազդեցութիւն: Ընդհանուր ժողովրդական լեզուն, որ Ե. դարում նոյն էր գրական լեզուի հետ, մի կողմից բնական աճումով եւ միւս կողմից օտար ազդեցութիւնների տակ՝ հետզհետէ փոխում էր ազատօրէն, այնպէս որ գրական անփոփոխ լեզուի և ժողովրդական յարափոփոխ լեզուի միջև տարբերութիւնը քանի զնուած մեծանում էր:

Երկու լեզուների ընթացքը մենք կարող ենք պատկերացնել մի սուր անկումով, որի զաւաթը Ե. դարն է, ուր գրական և ժողովրդական լեզուները նոյն են. սուր անկեան հորիզոնական կողմը ներկա-

(*) Վերին աստիճանի իր ամենակամոքանքը համար, կր փափակեմ ՍՄՈՒՆ ընթերցողներում ներկայացնել մեծամուն հայագէտ Պրոֆ. Անառեանի թեսուիքը Միջին Հայերեցի միայն, առնելով զայն իր «Պատմութիւն Հայ լեզուի» գործին, որ քանի օր քայքայեց առաջ վարձատրուեցաւ: Սերոբ Թաղմանցաւ Դուրեան՝ մշտնապէս: